

Základní termíny oboru

Upasutika, omphalotomos, obstetrix, sage-femme, Hebamme, Midwife, akušerka, porodní asistentka

Prof. MUDr. Antonín Doležal, DrSc.

Gyn. por. klinika 1. LF UK Praha

Počátky porodnictví mizí v dávnověku, rekonstruovat je lze podle malého množství zachovaných informací, jako jsou pozůstatky lidí, hmotná kultura, kulty mateřství, lékařské nástroje, tehdejší ekosystém. Historie začíná až zápisy. Slova označující porod, jeho účastníky a průběh jsou prastará. Kořeny řady slov indoevropských jazyků nalezneme v sanskrtu, někdy je původ nejasný. Největší podíl na soudobé terminologii porodnické mají slova starořecká a latinská, která prodělávala v průběhu věků nejrůznější národní změny.

Z ohromné slovní zásoby uvádíme jen nepatrný zlomek, dostatečný však k tomu, abychom v našem oboru demonstrovali vzájemnou blízkost evropských jazyků, dokládající mezinárodní kontakty v této oblasti.

Sanskrt zná slovo džana – žena, pro porod džama – porod, které jsou příbuzné s řeckým gyne, a slovanským žena, genos – rod, gonos – semeno. Jiné slovo pro porod bylo prasava připomíná pres – tlačení označované prasúti, suta byl syn, upasutika byla tehdejší porodní bába. Označení pro ženu mena nebo vadhu dalo vznik latinské femina, německé Weib a anglické Wife. V sanskrtu existovalo slovo takš – pracovat, stavět, řezat.

Ve starořečtině je od takš je odvozeno teko, tikto – vyrábět i rodit, tekno – plodit, rodit, vytvářet, vyrábět (viz technika, technologie). Pěstoun Ježíše sv. Josef byl tekton – tesař, stavitel. Řecké dítě teknon, teknon je výrobkem svých rodičů, teknopoiia – plození, rození dítěte. Odtud pochází důležité řecké slovo tokos – (ó toketos) porod, rodička byla toka, prvorodička atokos – nuli para. Od slova tokos známe používaná slova složená, eutokie – dobře probíhající porod, dystokie – špatně probíhající (nejde jen o poruchy kontrakcí, jak se někde mylně používá!), monotokie – porod jednočetných, polytokie – porod mnohočetných, tokolysa – zastavení porodní činnosti, tokomimesis – povzbuzování porodní činnosti, tokodynamometrie – měření porodní práce, kardiokografie – záznam činnosti srdeční za porodu, oxytocin – prostředek pro prudký rychlý porod, tokologie – nauka o porodu, Theotokos – bohorodička, Kristotokos – Kristorodička. Pro těžký porod existoval termín – mogostokos. Aristoteles redukuje činnost žen účastných při porodu takto: „Universum obstetricum negotium est omphalotomia“ – jedinou povinností porodních bab je přeřezávání pupečníku (Hist. anim. lib. 7 cap. 10). Hippokrates, jehož matka byla porodní bába, tyto pomocnice při porodu označuje jako omphalotomon – pupkořezačky (omphalos – pupek, tome – řezati). O českém názvu nás informuje z roku 1519 kniha, kterou vydal Kulha - Nikolaus Claudian v Mladé Boleslavi podle upraveného překladu spisu Reslinova „Zprawa o nauczenie zienam tiehotnym a Babám pupkorzezným netoliko prospießsna, ale také potrzebná“. V starém Řecku existovaly ženy vzdělané, zabývající se porodnictvím, které dostaly název iatrina – lékařka, lékař byl iatros (slovo známe např. iatrogenní komplikace – tj. způsobené lékařem). Řecké apokyesis – značí doslova pryč s těhotenstvím, apokyetikos značí šikovného porodníka, naopak nalezneme

výroky tehdejší pupkořezné báby znevažující „tes sofias aganon“ moudrosti prázdné. U řeckých autorů jako byl Hippokrates nalezneme základy terminologie, která je v úpravách přebírána až do dneška.

Latinské partus – porod odvozujeme od parere – ploditi, od toho primi – secundi – multipara, partus praematurus – předčasný p., partus praecipitatus – překotný p., partus siccus – p. na sucho, residua post partum – zbytky po p., partus spontaneus – živelný, samovolný p., partus operativus – operativní p., etc. Ve španělštině parto a italštině parto – partorire nalezneme termíny blízké původnímu slovu latinskému. Termín parturition nalezneme i v angličtině.

Od toho kmene je odvozeno označení pro ženské vykonavatelky porodnického povolání ve Španělsku partera pro ženy, partero pro muže. Jiný španělský termin je paricion a parir převzaté přímo od lat. parere, slovo desembarazo opouští tento základ – znamená zbavení se nákladu, analogické italskému sgravarsi. Poetické jsou španělské názvy pro porod alumbramiento, dar a luz – česky odpovídá spatřit světlo světa, do racionálního světa porodnictví nepatří. O slově obstetricia – porodnictví bude řeč níže. Slova, dnes literární, byla tehdy pokládána za obscénní – vulgární – např. episio – označení zevních rodidel (episiotomie), vagina.

Vzhledem k tomu, že vědecké porodnictví se vyvinulo ve Francii, všimneme si této terminologie podrobněji. Nejstarší a nejužívanější pojmenování pro porodní pomocnici je sage-femme (vyslov sažfam) známé již ve 14. století. Tehdy existovaly ještě secreta mulieris – tajemství žen, oblast těhotenství, ženských funkcí, porodů byla až na výjimky pro muže uzavřena. Sage-femme možno přeložit jako moudrá žena, pro ty takové tajemství neexistovaly.

Mužští porodníci na počátku 18. století ironicky upozorňovali, že je třeba odlišit sage-femme jako označení povolání a femme sage ženu skutečně moudrou, což nemusí být totéž, ale chirurgové tehdy rovněž neoplývali obzvláštní moudrostí.

V hovorovém jazyku se dnes ve Francii spojitost s moudrostí nijak necítí. V řečtině stochos značí cíl, stochasma – lučiště, stochastikos – byl původně schopný míření, z toho odvozeno důvtipný, předvídavý. Podobně slovo sage – moudrý, la sagesse – moudrost jsou odvozené z latinského sagio – hledati, slídit, předvídati, tušiti – etymologicky je tu souvislost se sagittarius – střelec, který dobře, obezřetně míří a odtud se předvídavost generalizovala do vynikající kvality duševní. V angličtině sagacious. Sagitta je latinsky šíp, franc. – sagette, známe sutura sagitalis – šev šípový. Moudrá porodní asistentka by na tento původ měla myslet a neopomíjet při vyšetřování šev šípový.

(Sophia je řecky mimo jiné i moudrost, řecky filosofia je láska k moudrosti, v novém progresivním pravopisu filozofie je nesmyslnost, být nad z háček, byl by to milovník Žofie.)

V Holandsku termín označuje totéž co francouzský sage-femme, vroedmoeder – moudrá matka, vroedvrouwe – moudrá žena, vroedwyf – moudrá žena (vroed moudrý), existuje i dialektové německé Wiesemoder – moudrá matka.

Ve francouzštině znamená couche, accoucher – slehnutí (čteme akušé) slovo doložené již ze 14. století, l'art des accouchement – umění porodnické. Termíny accoucheuse – žena účastná při porodní pomoci, accoucheur – porodník jsou známé až z konce 17. století. Odtud byla přejatá do ruštiny akušerka i akušerstvo – porodnictví. Sjednocování v Evropě začali jako první porodníci již v 18. století! Termín akušerka razil u nás po první světové válce profesor Ostrčil, profesor Trapl, líbí se mi pro stručnost, ale neujal se. Pojmenování Accouchir Hospital – Accouchir Saal bylo používáno v porodnicích německých, které navazovaly na tradiční školu porodnictví francouzského.

Mimo sage-femme se vyskytuje ještě levandiere – zvedající, odpovídají německé Hebamme.

Pro porod je ve francouzštině i výraz *délivrance* – osvobození (zřejmě od zátěže). Pěkné slovo je *enfanter* – *enfantement* – pro zvířata se užívá *otelit*, *ohřebit*, *oprasit*, *okotit*, pro lidi termín *odětět* odpovídající tomuto francouzskému žel neexistuje.

Z románských jazyků si poněkud odlišně vede rumunština. Pro porod tam vznikla mutace lat. *nascor* – *natus sum* – naroditi se, porod je *nastere*. Od tohoto latinského kmene známe mnohá slova novověká jako: *natalita*, *prenatální*, *intranatální*, *postnatální*, *perinatální*, *nationalismus* etc.

Druhé rumunské označení je z filologického hlediska zajímavější, zní *facere*, v latině *facio* značí udělat. Je to ona prastará představa, že člověk si děti dělá, připomínám *tikto* – vyrábět a *tokos* porod v starořečtině (v češtině: fakta, faktický, defekt, infekce, desinfekce).

Slova *rod*, *rodit*, *rody*, *porod* jsou všeslovanské. Od tohoto kmene existuje spousta slov: *rodina*, *rodiče*, *rod*, *obroda*, *úroda*, *rodička*, *porodnice*, *porodní asistentka*. Slova spojená s porodem obsahují v cizích jazycích metaforu, u slovanského výrazu tomu tak není, což je zvláštní. Původ slova je nejistý, existovalo nižší božstvo *Rod*. Někteří termín spojují s lotyšským *rasme*, *raža* značící hojnou úrodu, což není pravděpodobné, porod patří svým významem mezi slova základní, která musela existovat dříve. V sanskrtu je vzácně doloženo slovo *roda* jako označení bolesti, pisatel soudí, že je to možné vysvětlení, spojení bolesti a porodního děje by bylo pro vysvětlení zcela logické.

Méně často se dnes užívá za Jungmanna časté *slehnutí*, *slehla*. Na Sedlčansku je dosud *slehárna*. V Zemské porodnici v Praze jsme ještě v 50. letech minulého století znali i *hekárnou* (místnost pro I. dobu porodní) a zvědavým otcům jsme se do telefonu hlásili „Zde *slehárna* II. porodnické kliniky“. Slovo *povivanie* nalezneme v ruštině i jako podstatné jméno, v češtině *povila*. *Akušerka* se dostala do ruštiny až se vznikem vědeckého porodnictví, do té doby musela stačit *povivalnaja babka*, než vzniklo *Akušerstvo*, existovala pouze *Nauka o babičem děle*.

Polská nomenklatura je vysloveně národní, zná porod, *urodzić*, porodník je *položník*.

V jazyce německém se vyskytuje prastaré slovo *Geburt* (*giburt*, *gebaran*, *gotsky gabairan* – *nosit*), je příbuzné s řeckým *baros* – těžký, slovo vyznačuje odtěžkání na rozdíl od obtěžkání, známého z češtiny z Kralické bible. *Geburt* lze otrocky přeložit jako ukončení nošení. Odvozená jsou slova *Geburtshilfe* – dříve psané jako *Geburtshülfe*, *porodní pomoc* – *porodnictví*. *Geburtshelfer* je porodník, *Geburtshelferin* – porodní asistentka. Sloveso *gebären* znamená *roditi*.

Méně se dnes užívá *Entbindung* – *odvázání*, *osvobození*, významově podobné s franko-anglickým *delivery*. *Niederkunft* – *niederkommen* odpovídá *slehnutí* – zdůrazňují *nieder* – *dolů*, protože *Hebammen*, *althochdeutch hevanna*, *Hewamm*, *Amm*, *Ammfrau*, *Hebemutter*, *hafihanna* tj. *hebende ahnfrau* – *babička*, *hefamen* – *hebemde Amme* – *heebende Amme* – *hefamme* podle *heffan* – *heben* – *zvedat*. *Báby* při *slehávání* dítě *přijímající*, *zvedají* *novorozence* u *ležících rodiček* ve směru *osy pánevní*, *nahoru* na *břicho*. Slovo *Hebammenkunst* – *umění babické* v průběhu času *upadá*, *současně převládá* *Geburtshilfe*. V Itálii je analogický termín *levatrici* – *zvedající*. *Hebamme* je německé označení *nejběžnější*.

Nástroj na *zvedání* je *sochor*, *páka*, něm. *Hebel* (česky *hejble*). *Opěrný bod páky* – *hypomochlion* (řec. *hypo* – *pod*, *moglos* – *páka*) se *uplatňuje* při *prořezávání hlavičky*, v *konečné fázi vypuzovací doby*, *kdy záhlaví se opírá o dolní okraj spony* – tento pojem *hebende Ammen* *nevymyslely*.

Angličtina k slovům *germánským* *birth* (čti *berth*) a *lying-in* *přebírá* a *přestavuje* slova *latinská* a *francouzská*. Slovo *deliverance* *převzaté* z *francouzštiny* a *delivery* – značící *osvobodit*, *doručovat*, *splnit* etc., *dostalo* za *úkol* i *porod dítěte*. *Anglický termin* *labour* *dobře vystihuje* *pracovní náplň*

porodu. V porodnické terminologii existovaly nejen dolores, něm. Wehen, ale ve francouzském porodnictví i travail (čti travaj) – práce, labores ad partum. Je zajímavé, že tento newtonismus v porodnictví byl propracován Francouzy a Němci, Angličané setrvali na morfologii a zkušenosti. České úlevné úsloví po lopotné práci – „to byl ale porod“, obsahuje tutéž informaci. Důležitý termín je midwife – spolužena při porodu, dal vznik Midwifery – porodnictví.

Na konci 18. století převzali vedoucí roli v anglickém porodnictví muži, ale dlouho učebnice Midwifery psané muži zůstávaly.

Pro ženy, které přicházeli a přicházejí pomáhat při porodu existuje mnoho označení.

Pokud se jedná o lékařky je to česky ženská lékařka, gynekoložka. Název gynekologia je odvozen od prastarého řeckého gyne – žena, gynei – gen, kmene z kterého vznikla i slovanská žena a logia soubor výroků – věda.

Do starého Říma se poznatky lékařské i terminologie dostávaly z Řecka. V latině je obor porodnický označen jako obstetricia. Žena pomáhající u porodu byla obstetrix – icis f. Obstare znamená státi v cestě – zabraňovati, brániti potížím, což slovně orientuje povolání od omfalotomie směrem preventivním. Tento termín se stal globálním, byl dokonce převzat i v konservativních anglicky mluvících zemích, obstetrician – porodník, Obstetrics – porodnictví, kde postupně nahrazuje Midwifery – babictví.

V slovanských jazycích slovo obstetricia nezdolácnělo, pro rychlou komunikaci lépe vyhovují krátká slova dvojslabičná. Slovo porod se dobře a rychle vyslovuje, nevymyslíme nějaké lepší, neexistují proto ani lékařské termíny slangové.

V porodní pomoci byly odedávna účastné ženy se zkušenostmi z vlastních porodů, bylo to dokonce podmínkou pro tuto činnost. Povolání vykonávaly namnoze ženy starší, ovdovělé ve věku babiček, existovaly však i ženy mladší povětšinou manželky ranhojičů – chirurgů. České značení bylo babice, bába pupkořezná, porodní bába. V „Umění babického“ 1821 od Jungmanna se v úvodu dočítáme definici babení. „Babení slove umění, dle kterého řádně vyučená žena, vůbec bába nazvaná, těhotnice, rodičky, šestinedělky i novorozené děti obstarává, a která v případnostech náhlých zná, kdy zběhlého babiče požádati sluší.“ Mluvílo se o babím umění.

V druhé polovině 19. století začíná profesor Streng užívat termín porodní babička.

Označení bába profesor Rubeška interně na porodnici užíval, bába figurovala i na služebním slibu, ale na diplomu jeho porodnické školy byl již název zjemněný – porodní babička. Toto označení vyvolává atmosféru rodiny, bábovky, starší čist'ouneké ženy v bílé zástěře, která plní babičkovskou roli podle směrnic Boženy Němcové.

V katolické církvi vystupuje babička Ježíše – svatá Anna Samotřetí (měla v sobě P. Marii, která s Ježíšem v životě byla samodruhá – tj. těhotná). Byla to maminka Panny Marie, ale hlavní roli v náboženském kultu mateřském hraje sama Marie Matka Boží. Kultury božské matky jsou známy již v době předkřesťanské. V Babylonu ochranná bohyně Ištar-Asterte, měla semitské jméno je Ioledeth, což značí porodní bábu.

Sokratova matka Phainaretos působící jako pomocnice u porodu byla maias mala gennaias – matička horlivá ušlechtilá. Italština pro tento typ mateřských porodních pomocnic má krásný výraz mammana.

Francouzština zná u porodu bonne mere – dobrou matku.

V německých zemích byla matka jazykově přenesena do porodní péče jako Wehe-Mutter a bademutter (našel jsem psáno s malým b), Kindelmutter. V prvním případě je matka účastná Wehen – porodním bolestem (Es tut weh – něco bolí), v druhém případě porozené děti koupe (baden – koupát). Nabelmutter se zabývá pupečníkem, Hebemutter a Hewemutter ze Sárska děti zvedají.

V těchto označeních se odráží obrovská intimita – daleko větší než třeba u označení sestra, tradičně užívaného ve zdravotnictví a u řeholnic. Francouzské lidové označení commere značí kmotru, německé Kindelsbas – tetu.

Jinde se v terminologii nesašlo k rodinným označením, muselo stačit, že s matkou je přítomná další žena. V Anglii midwife značí spoluženu (mit Weib), podobně jako latinské cummater – s matkou, v Portugalsku comadre – spolu s matkou, v Itálii comare, commare.

Ve španělštině má comadrona mužský protějšek comadron (čte se komadron), termín je to pěkný, někteří ho doporučují užívat pro mužské partnery, kteří jsou s rodičkou při porodu.

Po babičkách byl zaveden titul porodní asistentky – od asistere – zúčastnit se. Za minulého režimu v denním styku přetrvávalo i při existenci ženských sester titulování paní asistentko nebo bábo, a to i u děvčat veskrze mladých. Není jasné jak se ujmou tituly paní bakalářko, paní magistro. Soukromé porodní asistentky podobně jako advokát označují svěřené ženy jako klientky, slovo pochází z lat. cliens – doslovně svěřenkyně, podle římských tradic nejde v takovém případě o partnerský stav, těhotné a rodičky by měly porodní asistentku v tomto případě správně oslovovat po mafiánsku patronko.

Vstup mužů do porodnictví kritizovali nejen ženy, které v tom zejména v Anglii viděli vpád do oblasti, kde nemají co pohledávat, ale i učení lékaři soudící, že toto povolání (porodnické) muže znevažuje.

Ve Francii v 18. století nosili majetní muži kalhoty ke kolenům – podobné pumpkám – culotte (dnes jsou tak označovány i trenýrky), tyto kalhoty byly symbolem muže. Za Velké Francouzské revoluce občané nemajetní nenosili tento typ kalhot, nosili pantalonky a říkalo se jim sansculotte – (čti sankylot) – „bezkalhotáři“, byli to nositelé radikálních revolučních opatření.

Označení sage-femme en culottes – akušerka v kalhotách, bylo znevažujícím označením mužů porodníků. Ve Francii pro porodníky existoval další posměšný výraz un homme sage-femme – muž moudrá žena, v Anglii podobně Man-midwife – muž-spolužena. Pokud nestačila slova, objevovaly se na prvé mužské porodníky i karikatury. K slovu porodní bába máme v češtině pro magistra porodnictví v 19. století označení babič, což muži vzali zcela stoicky na vědomí. Francie zná sage-femme moudré ženy akušerky, sage-homme moudrý muž neví nic o mechanismu porodu, je to učený právník.

Představitel mužského povolání je označen porodník, analogicky jako řezník, kadeřník od toho u ženských forem řeznice, kadeřnice, ale femininum porodnice je vyhrazeno pro budovu, ne pro ženské povolání.

Mluvili jsme o tom, s jakou úctou byla označována matka Sokratova. V Salernu, kde byla proslulá lékařská škola kol r. 1059, pracovala lékařka Trotula, manželka vysokoškolského učitele (Joannes Platearius). Označována bývá jako sapiens matrona, multae doctrinae matrona Salernitana.

O prvních porodních bábách jsou u nás zprávy z roku 1176, kde se mluví o narození Hroznaty. Král Václav 1284 odměňuje svoji vychovatelku – ctihodnou obstetrix domem. „Elisabeth, quae nos a

teneris infantiae annis usque ad pueritiam ipsa velut obstetrix diligens educavit, villam concessimus nostram.“

Povolání pomocnic u porodu bylo prvním projevem ženské emancipace, v německých zemích na mnoha místech ženy volily své porodní báby. Bylo to poprvé, kdy ženy někoho volily. V 15. století se objevují Hebammenordnungen v městech Ulm, Colmar, Heilbronn, Nürnberg. V 16. století ve spojitosti s babictvím existují Kirchenordnungen v městech: Braunschweig, Lüneburg, Nassau – Siegen, zabývající se především křtěním v nouzi. Jako Christliche Hebammen soutěží mezi sebou báby katolické a protestantské.

Existovaly „Spitalshebammen“, Landhebammen – venkovské a Stadthebammen – městské báby. Kandidátky babictví byly zkoušené komisí, kde byl z magistrátu „Oberammenmeister“, městský fysik, proděkan a „Hebammenmeister“. Další zkouška následovala u šesti přísězných porodních bab, které směly přímo školit mladší tzv. Lehrtochter – učební dceru (která nemusela být příbuzná).

Povolání budilo důvěru až respekt, což vyznačuje latinské matrones, v Itálii madrona, jinde matrony. V novověké latině – matronae expertissimae – označuje přísězné porodní báby, které působily jako znalkyně u soudu. V německých oblastech hraničících s Francií byly ženy vykonávající porodnické povolání oslovovány Madam.

Obstetrix Caesarea – císařská nemá nic do činění s císařským řezem, je to Hofhebamme, dvorní porodní bába. Margueritte du Tertre (v 17. století) sama sebe označuje Maitresse juré sage-femme de la ville de Paris et de l'Hotel-Dieu de la dite ville – přísězná mistryně porodnictví etc. Po korunovaci Friedricha III. za krále Pruska, byla Justine Dittrich Siegemundin (v 18. století) jmenována Die Chur-Brandenburgische Hoff-Wehe-Mutter. Madame Marie Louise Lachapelle (v 19. století) byla Maitresse sage-femme na Maternité, mistryně porodnictví. V tomto případě měla jmenovaná už vědomosti lékařské. Vzdělání chirurgové do doby sjednocení s obecnou medicínou měli ve Francii titul mistra. Nevšední hodnost měla matka nacistického vůdce zdravotnictví Dr. Contiho, byla Leiterin der Reichshebammenschaft – vedoucí říšského porodního babictví, proslavila se nechvalně propagováním porodů v domácnostech.

Když jsem měl v ruce Index gilotinovaných z Velké Francouzské revoluce, byla v něm řada chirurgů, lékařů, apatykářů, chirurgických mládenců a studujících lékařství, nenalezl jsem ani jednu sage-femme.

*A. Doležal
Apolinářská 18
158 51 Praha 2*